

FORDÍTÁS ÉS NYELVI NORMA

KLAUDY KINGA

A fordításelméletben két fő irányzatot különböztethetünk meg, a *normatív* (előíró) és a *deskriptív* (leíró) irányzatot. A normatív irányzat képviselői azért foglalkoznak a fordítás kutatásával, hogy megmondják, hogyan kell fordítani. A deskriptív irányzat képviselői nem akarnak tanácsokat adni, nem értékelik a fordításokat, őket a fordítás folyamatának leírása érdekli. Nem az, hogy hogyan kell fordítani, hanem az, hogy hogyan fordítunk valójában?

A fordításról való gondolkodás kétezer éven keresztül normatív volt, s csak századunk 50-es, 60-as éveiben jelentkezett a leíró megközelítés, ami egyben a nyelvészeti fordításelmélet születését jelentette. A leíró szemlélet hívei nem értékelik tehát a fordításokat, nem állítják az egyik fordításról azt, hogy jó, a másiktól pedig azt, hogy rossz, hanem azt mondják, hogy minden fordítás, amit a fordító annak szán, és a kutató feladata az, hogy vizsgálja, kutassa, leírja a fordításnak szánt szövegeket.

Én mint fordítás k u t a t ó hajlok a második megközelítésre, arra, hogy ne hibáztassam a fordítókat, hanem a fordításokat nyelvi ténynek fogva fel, leírom a fordított szövegek jellegzetességeit.

Ilyen kutatásokat világszerte végeznek. A fordítások nyelvének leírása önálló kutatási téma. Ezt a sajátos „fordításnyelvet” angolul *translationese*-nek, oroszul *perevodcseszkij jazik*-nak hívják. Ilyen kutatásokat végez Finnországban Inkeri Vehmas-Lehto (1989), Svédországban Martin Gellerstam (1986), Izraelben Blum Kulka (1987) és Gideon Toury (1981), aki még egy fordításnyelvi norma létét is feltételezi az egyes nyelveken belül. Magam is évekig foglalkoztam az oroszról fordított magyar tudományos szövegek jellegzetességeinek leírásával (Klaudy 1987), tehát mint fordításkutató a fordított szövegeket nem kijavítandó nyersanyagnak, hanem értékes adatokat szolgáltató nyelvi ténynek fogom fel.

Nem tehetem azonban ezt mint fordítást o k t a t ó tanár. Természetesen nagyon kényelmes megoldás lenne, ha a legrosszabb fordítást is elfogadnám mint érdekes kutatási anyagot, de tölem azt várják el, hogy a bekerülő hallgatók a tanfolyam elvégzése után jobban fordítsanak, tehát kénytelen vagyok javítani a fordításokat. Mégpedig a normatív fordításelmélet felfogásának megfelelően, miszerint a fordítás csak akkor lehet egyenértékű (ekvivalens) az eredetivel, ha éppúgy megfelel a célnyelv normáinak, mint ahogy az eredeti megfelelt a forrásnyelv normáinak.

A fordítások természetesen csak akkor fognak megfelelni a célnyelvi normának, ha a fordítók tudatában vannak ennek a normának. Feltehető a kérdés, miért kellene a fordítónak tudatosítani a célnyelvi normát, mikor a célnyelvi

beszélők nagy része ösztönösen is jól használja anyanyelvét. A fordító talán nem egyszerű célnyelvi beszélő? Nem bizony! Ő ugyanis nem a saját gondolatait fogalmazza meg, melyek már születésükkor is többé-kevésbé helyes célnyelvi formát öltenek, hanem egy más nyelven, egy más nyelvi norma szerint megfogalmazott gondolatot kell átültetnie. Őt az idegen nyelvű szöveg állandóan döntés elé állítja. Olyan szerkezeteket sugall neki, melyek már magyarul is megszerkeszthetők, tehát a magyar nyelv rendszerétől nem idegenek, de ő esetleg nem szokta ezeket a szerkezeteket használni, és nem tudja, hogy megfelelnek-e a magyar nyelvi normának, „belefelelnek-e” a magyar nyelvi normába vagy sem?

Húszéves fordításoktatói gyakorlatom alatt még nem találkoztam olyan fordítóval, akinek lett volna valamiféle tudatos elképzelése arról, hogy az indoeurópai nyelvek által sugallt hosszú névszói szerkezetek, hátravetett jelzős szerkezetek, terpeszkedő kifejezések, határozói igeneves szerkezetek stb. mennyire normatívak a magyarban és mennyire nem.

És nem is mindig az idegen nyelvi szerkezetek közvetlen hatásáról van szó. Sokszor egyszerűen a fordítás ténye, a nem anyanyelven született gondolatok átültetésének kényszere hívja elő a magyar nyelvnek olyan lehetőségeit, amelyek megvannak ugyan a magyar nyelv rendszerében, de az eredeti magyar szövegek szerzői nem élnek velük. (Pl. a magyar melléknévi igeneves szerkezetek bővíthetősége, mely elméletben végtelen, de a gyakorlatban ezt nem szoktuk kihasználni.)

És itt várnak segítséget a fordítók, lektorok, fordítást oktató tanárok a magyar nyelvészettől, a magyar nyelvi norma kutatóitól. Arra a kérdésre várnak választ, hogy meddig lehet elmenni a magyar nyelv szintaktikai lehetőségeinek kitágításában? És erre a magyar nyelvhelyességi szakirodalomban nagyon nehéz választ találni. Mint olyan tanár, aki gyakran buzdítja a leendő fordítókat a nyelvhelyességi kézikönyvek tanulmányozására, három okát látom annak, hogy sokszor elmarad a várt segítség. Az első a nyelvhelyességi szabályok műfaji differenciálatlansága, a második a statisztikai megközelítés hiánya, a harmadik a szövegszempontú megközelítés hiánya.

Először az első okról, a nyelvhelyességi szabályok műfaji differenciálatlanságáról fogok beszélni. Itt ezen a konferencián mindenki elismerte, hogy többféle nyelvi norma létezik. Nem lehet tehát szakfordítókra olyan nyelvi norma követését számon kérni, amit nem szakmai és tudományos, hanem szépirodalmi szövegek alapján kodifikáltak. A NymKk. nagy segítséget jelent a fordítóknak, de nekik – most szakfordítókról beszélek – nem, vagy nemcsak általános nyelvművelő kézikönyvre lenne szükségük, hanem a szakmai és tudományos nyelvhasználat kézikönyvére. S ezt csak a mai magyar szakmai és tudományos nyelvhasználat átfogó elemzése alapján lehetne elkészíteni. Ebből az elemzésből esetleg az is kiderülne, hogy éppen ebben a nyelvhasználati rétegben, ahol a szövegek hatalmas mennyisége származik fordításokból, olyan változások mentek végbe a nyelvi normában, amelyeket a nyelvészet még nem regisztrált.

A másik ok, amiért a nyelvművelő szakirodalom nem mindig tud választ adni a fordítók problémáira, az a statisztikai szemlélet hiánya, azaz a gyakoriságra,

esetleg a műfaji gyakoriságra vonatkozó útmutatások hiánya. A forrásnyelv hatása ugyanis a fordításokban nem közvetlenül érvényesül, nem úgy, hogy a fordító forrásnyelvi formákat visz át a célnyelvbe, hanem úgy, hogy a forrásnyelv hatására egyes célnyelvi formákat ritkábban, másokat gyakrabban használ, mint ahogy az a célnyelvben szokásos, vagy mint ahogy az a célnyelv bizonyos műfajában szokásos.

Gyakorisági problémákat vet fel például a *lenni* + *-va*, *-ve* szerkezet, azaz a létige + határozói igenév használata a személytelen fogalmazásmód kifejezésére.

(1) Ebben a mondatban az állítmány *ki van emelve*.

(2) Ez a példa már *fel van használva*.

Szepesy Gyula helyesen hívja fel a figyelmet arra, hogy a hagyományos „állapot-szabály” kiterjesztendő, és a határozói igenévvel egybeszerkesztett létige felhasználható a magyarban mindig problémát jelentő személytelen fogalmazásmód kifejezésére (Szepesy 1986). Nem szól azonban arról, hogy milyen mértékben, milyen gyakorisággal. Milyen jó lenne, ha a magyar fordítóknak nem kellene minden személytelenül fogalmazott orosz, angol, német mondat fordításakor egyenként mérlegelniük, hogy most többes szám első vagy többes szám harmadik személyű igealakot használjanak-e a magyar fordításban, vagy esetleg próbálják meg a magyarban is valahogy (pl. *-ás*, *-és* végű főnévvel) megőrizni a személytelen fogalmazásmódot. Kényelmes eszköz állna rendelkezésükre, ha az orosz, angol, német szenvedő igei állítmányokat mindig fordíthatnák létige + határozói igeneves szerkezettel (*a kísérletek el vannak végezve, a következtetések le vannak vonva, a törvényszerűségek ki lettek mutatva* stb.); ekkor nem okozna többé gondot a magyar személytelen fogalmazásmód megteremtése. De képzeljünk csak el egy olyan magyar szöveget, ahol sorozatosan követik egymást ezek a létige + határozói igeneves szerkezetek! Hiszen már kettő-három is sok belőlük egymás után (pl. Széles körben *el van terjedve* az a nézet, hogy a számítások pontatlanul *lettek elvégezve*, és az eredmények *meg vannak hamisítva*).

Ugyancsak statisztikai kérdésnek tartom, hogy mennyit bír el a magyar szöveg az indoeurópai nyelvekből való fordításokra jellemző *Az, hogy...*, *Az a tény, hogy...* kezdetű mondatokból. Vagy van-e valamiféle határa a kötőszók és az utalószók halmozásának a többszörösen összetett magyar mondatok esetében. Ha oroszból, angolból, németből fordítunk, a mondategységek száma nő, a célnyelvi mondat tagoltabb lesz, mint a forrásnyelvi mondat volt, ezáltal sok lesz benne a tagmondatokat összetartó kötőszó és utalószó (pl.: Elterjedt az a nézet, *amely* szerint *azok* a számítások, *amelyeket* *azokban* az intézményekben végeztek, *amelyekben* a kutatók terhelése nagyobb *annál*, mint...).

Vagy statisztikai kérdés bizonyos fokig a hátravetett, határozói jelző használata is. A hátravetett jelző ellen általában az a kifogásunk, hogy nem lehet tudni róla, hogy az előtte álló főnév határozói jelzője, vagy a mondat predikatív magjához tartozó határozó. De sok esetben nincs kétértelműség, mégsem bírna el a magyar szöveg minden mondatban egy hátravetett jelzőt, mert ez megbontaná a szöveg koherenciáját.

És itt érkeztünk el a nyelvhelyességi szakirodalom harmadik hiányosságához, a szövegszerkesztésre vonatkozó szabályok hiányához. Pontosabban a nyelvhelyességi tanácsok szövegszintű alátámasztása hiányzik. Azzal, hogy valami germanizmus vagy russzicizmus, nem lehet elrejtteni a fordítókat, mert azt mondják, miért baj az, ha érthető? Tudományos szöveg, szakszöveg esetében egyetlen dolog lehet a bírálat alapja: hogy a szöveg nem érthető, nem alkalmas az információ közvetítésére.

A hagyományos érvekkel ezért tűnik elég reménytelennek a harc az ún. terpeszkedő kifejezések ellen. Az -ás, -és végű főnévből és elhalványult, általános jelentésű igéből álló szókapcsolatok (*ellenőrzést gyakorol, jelentéssel bír, jellegzetességekkel rendelkezik* stb.) grammatikailag kifogástalanok. Érthetőek. Sőt analitikusabb, részletezőbb jellegük miatt jobban érthetőek. Az, hogy az ilyen szerkezet „nem szép”, nem érv. Érv megint csak az lehetne, hogy a terpeszkedő kifejezések túlzottan gyakori használata csökkenti a szöveg koherenciáját.

Ezért lenne nagyon hasznos a magyar tudományos szövegek koherenciateremtő eszközeinek vizsgálata. Ennek eredményeképpen bizonyos nyelvhelyességi szabályokat megalapozhatnánk, másokat esetleg elvethetnénk.

A terpeszkedő kifejezések, a hátravetett határozói jelzők, a hosszú, sokszorosán bővített névszói szerkezetek, a mondatkezdő határozói igeneves szerkezetek mind értékelhetők olyan szempontból, hogy milyen hatással vannak a szöveg koherenciájára.

Sokéves fordításjavítási tapasztalatom alapján állíthatom, hogy a fordítások idegenszerűségének oka jórészt a szövegkoherencia csökkenésében keresendő. De a szövegkoherencia megteremtésére vonatkozó nyelvhelyességi szabályokat megint csak akkor adhatnánk a fordítóknak, ha a magyar szakmai és tudományos nyelvhasználatra jellemző koherenciateremtő eszközöket a nyelvtudomány leírta volna.

Összefoglalva: a szakfordítók számára a célnyelvi norma csak a mai magyar szakmai és tudományos nyelvhasználat átfogó elemzése alapján lenne kodifikálható. Erre viszont feltétlenül szükség lenne, mert amíg a fordítók nem tudatosítják a forrásnyelvi és a célnyelvi szakmai nyelvhasználat különbségeit, addig teljesen ki vannak szolgáltatva az idegen nyelvű szövegek hatásának. És akkor egy idő után kénytelenek leszünk az idegen nyelv nyomait magukon viselő magyar tudományos szövegeket is normatívnak tekinteni. Sőt, ha arra gondolunk, hogy a magyar tudomány nemzetközi kapcsolatainak kiterjedésével milyen sokan fognak külföldi egyetemen tanulni, tanítani, még az is megtörténhet, hogy éppen az idegen szintaktikai hatásokat tükröző tudományos nyelv válik a magyar tudományos nyelvhasználat mércéjévé, normájává.

IRODALOM

- Blum Kulka 1987 = Blum Kulka, Sh.-Weizman, E.: Identifying and Interpreting Translated Texts. *Indian Journal of Applied Linguistics* 13: 62-73
- Gellerstam 1986 = Gellerstam, M.: Translationese in Swedish Novels Translated from English. In: Wollin, L.-Lindquist, H. (eds.): *Translation Studies in Scandinavia*. Liber Vorlag, Malmö. 88-95
- Klaudy 1987 = Klaudy Kinga: *Fordítás és aktuális tagolás*. Akadémiai Kiadó, Bp. (Nyelvtudományi Értekezések 123. sz.)
- NymKk. = *Nyelvművelő kézikönyv*. I-II. Főszerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980, 1985.
- Toury 1981 = Toury, G.: Contrastive Linguistics and Translation Studies. Towards a Tripartite Model. In: Kühlwein, W. (ed.): *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. Wilhelm Fink Verlag, München. 251-262
- Vehmas-Lehto 1989 = Vehmas-Lehto, I.: *Quasi-Correctness. A critical study of Finnish translations of Russian journalistic texts*. Neuvostolittoinstituutin Vuosikirja, No. 31.

